

5. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/71-2-12>

УДК 336.051

Мірошник М.О.

аспірант кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Сумський державний університет

Діденко І.В.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економічної кібернетики,
Сумський державний університет

Miroshnik Mykola, Didenko Iryna

Sumy State University

РОЗВИТОК БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ ДЛЯ МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ

Незважаючи на численні досягнення XXI століття в розвитку економічних та соціальних відносин, всебічної глобалізації та діджиталізації більшості сфер господарювання, проблема бідності залишається нагальною у світовому масштабі. Все це зумовлює високу актуальність дослідження основних практик розвитку ринку банківських послуг для малозабезпечених верств населення, чому присвячена ця стаття. Для виконання поставленої мети в роботі пропонується провести понятійний аналіз явища фінансової інклюзії, а також такої категорії населення, як малозабезпечені. Автором було розглянуто дві основні практики, що можуть бути використані для розвитку ринку банківських послуг. По-перше, автор аналізує сутність та основні риси моделі позаофісного банкінгу, що передбачають залучення широкого кола роздрібних агентів; по-друге, моделі мікрофінансування.

Ключові слова: банківські послуги, фінансова інклюзія, малозабезпечені верстви населення, позаофісний банкінг, мікрофінансування.

Постановка проблеми. Нині подолання бідності є однією із ключових проблем, що стоїть перед людством та визнана на рівні сімнадцяти Глобальних цілей сталого розвитку, прийнятих ООН. Ціль сталого розвитку № 1 присвячена подоланню бідності в усіх її проявах, що, окрім іншого, включає «забезпечення рівних прав на економічні ресурси, доступ до базових послуг, володіння і розпорядження землею та іншими формами власності, успадкованого майна, природних ресурсів, відповідних нових технологій і фінансових послуг, включаючи мікрофінансування» [8].

Заданими Державної служби статистики [7], чисельність населення в Україні із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими від фактичного прожиткового мінімуму (фактично – малозабезпечені верстви населення), у 2019 році становила 23,1% від загальної чисельності населення. Населення з цієї групи, як правило, має обмежений доступ до більшості фінансових послуг. Тому розвиток фінансового сектору через розширення банківських послуг для малозабезпечених верств населення, що забезпечує

так званий процес фінансової інклюзії, має глибокий потенціал для досягнення встановлених цілей сталого розвитку та покращення загальної якості життя населення в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання подолання бідності та забезпечення фінансової інклюзії малозабезпечених верств населення становить неабиякий інтерес на міжнародному рівні. Це підтверджується резолюцією Генеральної асамблеї ООН [8], численними документами та програмами Світового банку [2], спеціальними органами в складі Європейського Союзу, групи країн Великої двадцятки (G20) тощо. Суттєвий внесок в інформаційно-консультативну місію щодо залучення банківського сектору до подолання проблем фінансової інклюзії робить така міжнародна незалежна організація, як CGAP (Консультативна група з допомоги бідним) [4; 6]. Окрім того, слід відзначити і науковців, що працювали в цьому науковому напрямі та зробили власний внесок у розвиток економічної науки: Н. Камара, Х. Пена, Д. Туеста [1], Л. Дудинець, О. Верней [5], В. Старостіна [10],

Д. Таджикибаєва, У. Бурханова, Н. Машарипова [11] тощо. Незважаючи на численні дослідження в цьому напрямі, питанню систематизованого аналізу найкращих практик фінансового залучення бідних шляхом використання банківських послуг у науковій літературі присвячено недостатньо уваги.

Формулювання цілей статті. У зв'язку з цим метою цієї статті є дослідження наявних практик розвитку ринку банківських послуг для малозабезпечених верств населення.

Виклад основного матеріалу. Почнемо дослідження з визначення ключових понять та категорій, що будуть використовуватися в цій роботі.

Розвиток банківських послуг нами розглядається передусім у розрізі забезпечення та сприяння фінансовій інклюзії. Це поняття за підходом Світового банку розуміється як «доступ фізичних та юридичних осіб до широкого кола фінансових продуктів та послуг, що відповідають їхнім потребам (для здійснення операцій, платежів, заощаджень, кредитування та страхування тощо) та надаються відповідальним і сталим способом» [2].

На основі аналізу наукових праць [1; 5] є можливість виділення ключових факторів, що впливають на рівень фінансової інклюзії, таких як:

- територіальні – особливості місця проживання. Доступ до більшості філій/відділень банків у міській та сільській місцевості суттєво відрізняється;

- фінансові – низький рівень доходів населення спричиняє їх фінансову неспроможність в отриманні багатьох фінансових послуг;

- освітні – низький рівень фінансової грамотності населення загалом та особливо малозабезпечених верств є основною перешкодою в доступі до фінансових послуг та їх ефективного використання;

- юридичні – для таких категорій населення, як мігранти та біженці, є проблема в юридичній ідентичності, що закриває доступ до базових фінансових послуг;

- психологічні – відсутність довіри до фінансових інститутів, що спричиняє зберігання заощаджень та проведення розрахунків поза її межами.

Перейдемо до не менш важливої категорії. Відповідно до законодавства України, під малозабезпеченими верствами населення (передусім у розрізі сім'ї) мається на увазі «сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід, що нижчий, ніж прожитковий мінімум для сім'ї» [9]. До таких причин можуть бути віднесені такі фактори, як стан здоров'я, працездатність членів сім'ї, вік, кількість дітей тощо.

Державний бюджет України [12] визначає загальний прожитковий мінімум станом на 1 січня 2021 року на рівні 2189,00 грн. Сім'ї, дохід яких не відповідає визначеному вище критерію, мають право на відповідну щомісячну соціальну допомогу від держави, що залежить від величини середньомісячного сукупного доходу сім'ї [9].

Незважаючи на наявну державну допомогу, її розмір залишається незначним та не може сприяти суттєвому покращенню фінансового становища сім'ї. Ситуація погіршується й обмеженістю доступу малозабезпечених верств населення до більшості фінансових послуг. Як правило, вони передбачають обмеження щодо загального обсягу проведених операцій, високі комісійні платежі тощо. Все це не дає змоги таким сім'ям підтримувати попит навіть на базові товари, створювати активи чи вести найпростіший бізнес.

Розглядаючи основні практики, що стосуються розвитку ринку банківських послуг для малозабезпечених верств населення, пропонуємо враховувати фактори фінансової інклюзії, виділені вище. Звичайно, для позитивного впливу на освітні та психологічні фактори необхідна систематична просвітницька та інформаційна робота на рівні держави. У цьому аспекті починаючи з 2019 року НБУ презентував власне бачення щодо розроблення «Стратегії фінансової грамотності», що буде здійснюватися за підтримки Світового банку. Її ключовими завданнями з-поміж інших буде зміна фінансової культури в країні, розроблення єдиної комунікаційної платформи та створення освітньо-комунікаційного центру.

Одним із напрямів розвитку банківського сектору в контексті територіальних факторів фінансової інклюзії для залучення малозабезпечених верств населення може бути використання моделі позаофісного банкінгу. Ця модель являє собою такий канал надання послуг, який не вимагає наявності традиційного приміщення (офісу) банків для пропонування фінансових послуг [6]. Для ефективного функціонування моделі позаофісного банкінгу необхідне використання мережі інформаційних та комунікаційних технологій, що дають можливість проводити розрахунки та фінансові операції між усіма учасниками.

Наприклад, Інтернет-банкінг є досить поширеним нині, але якщо говорити про малозабезпечені верстви населення, то його розглядати недоцільно через суміжні витрати та проблеми з покриттям в окремих місцевостях. Банкомати або автоматичні касові машини є найбільш типовими представниками позаофісного банкінгу, що дають можливість вирішувати фінансові питання дистанційно від основних офісів банків, але їхній функціонал є обмеженим і не здатним запропонувати різноманітні варіанти для бідних та сприяти їх заохоченню до використання.

Заслужують на інтерес окремі види позаофісного банкінгу, що передбачають залучення широкого кола роздрібних агентів. Одним із них є оператори мобільного зв'язку, що дають змогу перераховувати гроші з одного рахунку на інший та зберігати їх в електронній формі на віртуальних рахунках. Вони є досить перспективними, адже у 2019 році зафіксовано понад 8,3 млрд підключень до мережі стільникового зв'язку у світі [3].

Окрім того, сюди можна віднести точки роздрібної торгівлі, поштові відділення, автозаправні станції, пункти реалізації лотерейних білетів тощо. Такий

досвід успішно реалізовано в багатьох малорозвинених країнах, серед яких доцільно виділити Бразилію, Індію, Філіппіни, Південну Африку [6].

У науковій літературі в розглянутих видах позаофісного банкінгу виділяють дві можливі схеми: модель із залученням банку та модель із залученням небанківської (нефінансової) установи [6]:

– модель із залученням банку передбачає таку схему. Банк пропонує роздрібним агентам власні фінансові продукти та послуги, при цьому встановлює певну форму прямого електронного зв'язку (наприклад, через мобільні телефони, касові апарати). Роздрібні агенти беруть на себе всі основні контакти з клієнтами (перевірку документів, консультування) та операції з готівкою (перерахування коштів на рахунок, обслуговування займу, іноді навіть відкривають за них рахунки в банках тощо);

– модель із залученням небанківської (нефінансової) установи проводиться таким чином. Клієнт взаємодіє безпосередньо з небанківською установою (наприклад, з оператором мобільного зв'язку чи компанії, що продає картки передоплати), на віртуальні електронні рахунки якої і перераховуються гроші в результаті успішної фінансової операції. В цьому разі всі фінансові продукти та послуги, що пропонуються клієнтам, розробляються небанківською установою. Роздрібні агенти в цій моделі виконують ті ж самі функції, що і в попередній: наприклад, приймають і видають кошти. При цьому банк фактично не взаємодіє ні з клієнтом, ні з роздрібним агентом, а лише обслуговує небанківські (нефінансові) установи.

Не менш дієвою практикою розвитку банківських послуг для малозабезпечених верств населення в контексті фінансових та частково юридичних факторів фінансової інклюзії може бути інструмент мікрофінансування. Нині цей інструмент включає надання доступу фізичних та юридичних осіб (переважно з низьким рівнем доходу) до широкого переліку фінансових послуг, що постійно розширюється, починаючи від мікрокредитування та мікрозаощаджень, закінчуючи мікрострахуваннями та лізингом [4]. Усе це становить інтерес та потенційні можливості для банківських установ.

Якщо розглянути історію виникнення явища мікрофінансування, то в наукових колах його прийнято пов'язувати з ім'ям лауреата Нобелівської премії миру М. Юнуса та часовим проміжком 1970-х років. Він розробив проект фінансування (надання невеликих позик – у середньому менших, ніж ВВП на душу населення в країні) малозабезпечених верств населення Бангладешу з умовою їх витрачання не на споживчі потреби, а на розвиток певної справи (виробництво або купівлю-продаж товарів чи послуг). Успішності цього проекту сприяло створення громадської організації

Grameen Bank (а згодом відкриття численних її філій), метою якої є надання мікропозик бідному населенню [10]. Ця модель була згодом успішно реалізована і в інших країнах, таких як США, Індія тощо.

Однією із основних форм мікрофінансування є мікрокредитування, що полягає в наданні та отриманні мікрокредитів на базових умовах кредиту (повернення, платність, терміновість) та з такими відмінними рисами:

– клієнти: специфічні групи населення (малозабезпечені; соціально-вразливі категорії, малі підприємства тощо);

– забезпечення: групова гарантія, що передбачає створення кредитних груп, члени яких взаємно гарантують повернення отриманих кредитів, а також психологічну та соціальну заставу;

– механізм надання кредиту: поетапно, починаючи з невеликої суми;

– додаткові умови: посередництво мікрофінансових інститутів із навчанням клієнтів навичкам підприємництва [11].

Механізми використання інструментів мікрофінансування можуть бути різними, але в узагальненому вигляді їх можна звести до подібних у позаофісному банкінгу: прямий – безпосередньо із залученням банку (створення окремого відділу чи призначення відповідального співробітника за ці операції), непрямий – із залученням мікрофінансових організацій як посередників. Банки в таких умовах мають відносні конкурентні переваги, адже до них у населення більше довіри, вони мають доступ до капіталу тощо.

Висновки. Охоплення малозабезпечених верств населення банківськими послугами є пріоритетним завданням, що повинно підтримуватися на рівні держави, адже сприяє покращенню фінансової інклюзії в країні. Враховуючи виділення основних факторів, що перешкоджають доступу до фінансових ресурсів, у роботі було розглянуто дві успішні практики, що мають потенціал для банківського сектору. Насамперед розглядається модель позаофісного банкінгу, що передбачає залучення широкого кола роздрібних агентів (наприклад, поштові відділення, автозаправні станції, точки роздрібної торгівлі тощо). Вона дає змогу малозабезпеченим верствам населення незалежно від територіальних та фінансових обмежень отримувати основні банківські послуги, а банкам виступати як їх гарант зі сторони. Іншою є модель мікрофінансування, що дає змогу надавати фінансові ресурси малозабезпеченим верствам населення на так званій мікробізнес на досить вигідних умовах. Всі ці практики можуть бути успішно реалізовані банками за підтримки держави на нормативному та регулятивному рівні, що вимагає більш детального їх дослідження та вдосконалення відповідно до вітчизняних реалій.

Список літератури:

1. Camara N., Pena X., Tuesta D. Factors that Matter for Financial Inclusion: Evidence from Peru. Working Papers 1409, BBVA Bank, Economic Research Department. 2014.

2. Financial Inclusion. Official page of The world bank URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/overview> (дата звернення: 01.02.2020).
3. Number of mobile (cellular) subscriptions worldwide from 1993 to 2019. Official page of Statista database. URL: <https://www.statista.com/statistics/262950/global-mobile-subscriptions-since-1993> (дата звернення: 01.02.2020).
4. Айзерн Д., Портеус Д. Коммерческие банки и микрофинансирование: развитие моделей успеха. *CGAP (Консультативная группа помощи бедным)*. 2005. № 28. URL: <http://documents1.worldbank.org/curated/en/667701468160508492/pdf/334580RUSSIAN0FocusNote1281ru.pdf> (дата звернення: 01.02.2020).
5. Дудинець Л.А., Верней О.Є. Фінансова інклюзивність та її детермінанти. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2018. Вип. 2. С. 8–13.
6. Лайман Т.Р., Иватури Г., Шташен Ш. Использование агентов во внеофисном банковском обслуживании малообеспеченных слоев населения: стимулы, риски и регулирование. *CGAP (Консультативная группа помощи бедным)*. 2006. № 38. URL: <http://documents1.worldbank.org/curated/es/100281468328170738/pdf/384130RUSSIAN01sNote13801PUBLIC1ocr.pdf> (дата звернення: 01.02.2020).
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 01.02.2020).
8. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року : резолюція Генеральної асамблеї ООН від 21 жовтня 2015 р. № A/RES/70/1. URL: <http://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/Agenda2030-UA.pdf> (дата звернення: 01.02.2020).
9. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям : Закон України від 01.06.2000 р. № 1768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text> (дата звернення: 01.02.2020).
10. Старостин В.М. Становление рынка микрофинансирования в Российской экономике. *Вестник Российского университета кооперации*. 2014. № 2 (16). С. 47–52.
11. Таджибаева Д.А., Бурханов У.А., Машарипова Н.У. Финансовая доступность и микрофинансирование: учебное пособие. Ташкент : Baktria press, 2018. 304 с.
12. Про Державний бюджет України на 2021 рік : Закон України від 15.12.2020 р. № 1082-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text> (дата звернення: 01.02.2020).

References:

1. Camara N., Pena X., Tuesta D. (2014) Factors that Matter for Financial Inclusion: Evidence from Peru. Working Papers 1409, BBVA Bank, Economic Research Department.
2. Financial Inclusion. Official page of The World Bank Available at: <https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/overview> (accessed 01 February 2020).
3. Number of mobile (cellular) subscriptions worldwide from 1993 to 2019. Official page of Statista database. Available at: <https://www.statista.com/statistics/262950/global-mobile-subscriptions-since-1993> (accessed 01 February 2020).
4. Ayzern D., Porteus D. (2005) Kommercheskiye banki i mikrofinansirovaniye: razvitiye modeley uspekha [Commercial banks and microfinance: developing models of success]. *CGAP*. No. 28. Available at: <http://documents1.worldbank.org/curated/en/667701468160508492/pdf/334580RUSSIAN0FocusNote1281ru.pdf> (accessed 01 February 2020).
5. Dudinets L.A., Verney O.Є. (2018). Finansova inkluzivnost ta ii determinanti [Financial inclusivity and determination]. *Social and economic problems of the current period in Ukraine*, no. 2, pp. 8–13.
6. Layman T.R., Ivaturi G., Shtashen S. (2006) Ispolzovaniye agentov vo vneofisnom bankovskom obsluzhivanii maloobespechennykh slojev naseleniya: stimuly, riski i regulirovaniye [The use of agents in branchless banking services for low-income segments of the population: incentives, risks and regulation]. *CGAP*. No. 38. Available at: <http://documents1.worldbank.org/curated/es/100281468328170738/pdf/384130RUSSIAN01sNote13801PUBLIC1ocr.pdf> (accessed 01 February 2020).
7. Official page of State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 01 February 2020).
8. Reconstruction of our light: The order of the day in the sphere of steel development until 2030: the resolution of the UN General Assembly from 21.10.2015. № A/RES/70/1. Available at: <http://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/Agenda2030-UA.pdf> (accessed 01 February 2020).
9. About the state of social assistance to poorly secured families: the Law of Ukraine from 01.06.2000 № 1768-III. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text> (accessed 01 February 2020).
10. Starostin V.M. (2014) Stanovleniye rynka mikrofinansirovaniya v Rossiyskoy ekonomike [Formation of the microfinance market in the Russian economy]. *Bulletin of the Russian University of Cooperation*, no. 2 (16), pp. 47–52.
11. Tadzhibaeva D.A., Burkhanov U.A., Masharipova N.U. (2018) Finansovaya dostupnost i mikrofinansirovaniye [Financial affordability and microfinance]. Tashkent: Baktria press, 304 p.
12. About the State Budget of Ukraine for 2021 year: the Law of Ukraine from 15.12.2020 № 1082-IX. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text> (accessed 01 February 2020).

РАЗВИТИЕ БАНКОВСКИХ УСЛУГ ДЛЯ МАЛООБЕСПЕЧЕННЫХ СЛОЕВ НАСЕЛЕНИЯ

Несмотря на многочисленные достижения XXI века в развитии экономических и социальных отношений, все-сторонней глобализации и диджитализации большинства сфер хозяйствования, проблема бедности остается насущной в мировом масштабе. Все это обуславливает высокую актуальность исследования основных практик развития рынка банковских услуг для малообеспеченных слоев населения, чему и посвящена данная статья. Для выполнения поставленной цели в работе предлагается провести понятийный анализ явления финансовой инклюзии, а также такой категории населения, как малообеспеченные. На основе этого автором были рассмотрены две основные практики, которые могут быть использованы для развития рынка банковских услуг. Во-первых, автор анализирует сущность и основные черты модели внеофисного банкинга, предусматривающей привлечение широкого круга розничных агентов; во-вторых, модели микрофинансирования.

Ключевые слова: банковские услуги, финансовая инклюзия, малообеспеченные слои населения, внеофисный банкинг, микрофинансирование.

DEVELOPMENT BANKING SERVICES FOR THE POOR

Despite the many achievements of the XXI century in the development of economic and social relations, comprehensive globalization and digitalization of most sectors of the national economy, the problem of poverty remain still quite urgent worldwide. That is why its improvement is recognized as one of the goals of sustainable development adopted by the UN. Moreover, according to the World Bank in the 2017, more than 1.7 billion adults were not served in banking institutions (or were unbanked), which indicates another pressing problem - financial inclusion. All this presupposes the high relevance of the study of the basic practices of the banking services development for the poor people, which is the main goal of this article. To achieve this goal, the paper proposes to conduct a conceptual analysis of the phenomenon of financial inclusion and highlight the main factors that affect it (territorial, financial, educational, legal, psychological), as well as such group of the population as low-income (or poor). Based on this, the author considered two main practices that can be used to develop the market of banking services. First, the model of branchless banking is considered, which involves use of a wide range of retail agents (for example, mobile operators, post offices, gas stations, retail outlets, etc.). It allows the poor, regardless of territorial and financial constraints, receive basic banking services from such retail agents, and banks to act as their guarantor. Secondly, model of microfinance for banks is researched, which allows to provide financial resources for business initiatives of the poor people on fairly favorable terms. In this model, banks can also either provide such services directly, or involve intermediaries (primarily microfinance institutions) to interact with customers. Both of the above models have their advantages and risks for the banking sector, but their implementation will help not only to attract the unused (or unbanked) customer sector; but also to help overcome poverty in the country. The obtained results indicate the need for state regulation of the above models for their effectiveness in Ukraine and are the basis for more thorough research in this area.

Key words: banking services, financial inclusion, low-income groups, branchless banking, microfinance.